

SZEMPONT

BODROGVÁRI FERENC

LÉTÜNKRŐL

A józan ész számára a LÉTÜNK szó egyszerűen azt jelenti, ami van; mindannak összességét, amit érzékelünk, érzünk, gondolunk, teszünk. Létünk így tapasztalathalmaznak látszik. De ha csak ez képezné a fogalom tartalmát, akkor még beszélni sem tudnánk egymással, mert a tapasztalathalmazok teljesen egyéniek, teljesen különbözők. Létünk lényegét tehát valamilyen közösen, általánosban, mindenkire érvényesben kell keresnünk.

Ezt a lényegét csak az a tudat fedheti fel, amely csodálkozni képes azon, ami egyébként olyan egyszerű és magától érthető. A lét lényegét csak az a tudat képes megismerni és értékelni, amely a jelenségek mögé hatolva keresi a lényegét.

Létünk a tudattal nyer értelmet. A tudat létünknek az a megnyilatkozási formája, tartalma, módja, amellyel létünk önmagát vizsgálja. A tudat tehát nem áll kívül létünkön, hanem annak része, abból fakad, azt fejezi ki. Arra képes — és ebben különbözik létünk egyéb megnyilatkozásaitól —, hogy létünk egészét csakúgy, mint egyes megnyilatkozási változatait, azaz saját magát, mint tudatot is, a kutató és értékelő vizsgálat tárgyává tegyen, hogy viszonylag elvonatkoztasson, magát önállónak tételje. A tudat tehát létünk öntudata. Ez a létünk-öntudata azonban lehet hamis is, igaz is, többé-kevésbé pontos, vagy pontatlan. Milyenségétől függetlenül azonban mégis csupán tudatunk képes arra, hogy létünket megváltoztassa, de milyenségétől függ, hogy jóra, vagy rosszra változtatja-e meg.

Korunk tudatának egyik legnagyobb hibája, amely — sajnos — meglehetősen beleivódott a köztudatba, abban a nézetben jelölhető meg, hogy csakis és kizárólag a tudományos ismeretszerző tudatforma képes létünk megismerésére, értékelésére és megváltoztatására.

Eközben a tudomány fogalma sokak számára teljesen homályos. A tudomány egyik legerjedtebb felfogása az, amely a francia felvilágosítók elmélkedésétől kezdve napjainkig szaknyelven pozitivistá tudomány-felfogás néven ismeretes. Ez a felfogás azt mondja, hogy a tudományos ismeretszerzés nem más, mint a tapasztalat tényeinek pontos leírása és elemzése és a logika szabályai szerinti rendszerbe foglalása. A tudomány célja, hogy a vizsgálat tárgyában fellelje és kifejezze azokat az állandó, általános, szükségszerű viszonyokat, melyeket tőlünk teljesen független, ún. objektív törvényeknek nevezünk. A tudományos vizsgálat tárgya mindig a lét egy bizonyos, pontosan körülhatárolt oldala. Ez képezné egy tudományos beszéd univerzumát. Ezt a tárgyat, a beszédnek ezt az univerzumát a tudományos vizsgálat rendszerint zárójelbe teszi, azaz létünk más,

a vizsgálat tárgyával szorosan összefüggő, azt meghatározó és azzal meghatározott oldalaitól feltételelesen függetlenül vizsgálja.

Ebben a megállapításban sok igazság rejlik. A pozitivista beállítás hibája az, hogy — először — a lét vizsgált oldalát abszolúte függetlennek és nemcsak feltételelesen függetlenítettnek tekinti, másodsor, hogy ezt a tárgyat nem vizsgálja (és ha elkülönítette, akkor nem is vizsgálhatja) fejlődésében, történelmi meghatározottságában, ha nem abszolúte meghatározott »adottnak« tekinti. Harmadszor, az első két felfogásból szükségszerűen következőleg, a vizsgálat tárgyában kimutatható törvényeket abszolúte függetlenül a tudattól. A vizsgálat sémája így a következő lesz: Egy abszolúte befejezettnek, adottnak, vizsgálódónak, azaz tevékenynek feltételezett tudat egy másik abszolúte adottnak, befejezettnak, vizsgálandónak, tehát passzívnak feltételezett léthez viszonyul. Erről tár fel ismereteket.

Ennek a feltárásnak különféle magyarázatai lehetségesek, de mindegyiknek az a lényege, hogy a megismerő szubjektumot és a megismerendő objektumot mereven szétválasztják.

Nem célunk, hogy az ilyen felfogások rendszerező és elemző, valamint kritikai bemutatását megkíséreljük. Ez túl nagy és nehéz feladat is lenne. Számunkra elegendő, s reméljük eléggé tanulságos lesz, ha azt próbáljuk felvázolni, milyen következményekkel jár létünk ilyen szellemben folytatott vizsgálata.

Ha feltételezzük, hogy megismerésünk a megismerendő objektumhoz viszonyulva, az abban, tőlünk függetlenül létező törvényeket fedezi fel, leírja és rendszerezi őket (és most eltekintünk annak részletezésétől, hogy ez a felismerés először érzékszervi adatokból indul-e ki és így jut el az általánosig, vagy esetleg valamilyen általános axiómákból indul-e ki és azokat alkalmazza a valóságra stb.), akkor ez az elemző-leíró-felismerő, mondjuk úgy: tükröző eljárás végül is oda vezet, hogy létünkről azt állapítja meg, hogy minden olyan, amilyen, és másmilyen nem is lehet. Eközben teljesen mindegy, hogy ezt a tükröző felismerést azzal igyekszünk elasztikusabban magyarázni, hogy ez a tükrözés nem egyszerű kopírozás, hanem »az objektív viszonyok szubjektív — azaz némileg stilizált — visszaverődése« stb., a végén oda lyukadunk ki, hogy létünknek nem vagyunk önálló urai, Szabadságunk a felismert szükségszerűség. Jövő cselekedeteinkről kérdezve a válasz: »Ez van, ezt kell szeretni!«. Igen ám, de ekkor valójában nekünk nincs is létünk. Mi csak egy más, tőlünk teljesen független lét szivárványai, vetületei, elemei, kópiái, más-létei, torzkepei, utánzatai stb. stb. vagyunk. Ez a másik lét, illetve az igazi lét pedig egyaránt nevezhető teremtet természetnek, objektív anyagnak, istennek, világszellemnek, szubjektív szellemnek stb. stb., a dolgon semmit sem változtattunk.

Az embertől független lét vizsgálata (annak a létnek, melynek az emberi létezés csak esete) megengedheti azt a felfogást is, hogy maga a lét teljesen befejezett kompakt, nem fejlődő. Mozgása esetleg csupán az örök visszatérés dinamikája lehetne. Célja nincs. Ebben a szellemben mondta Friedrich Nietzsche, hogy ha a világnak valamilyen célja lenne, akkor azt már régen elérte volna.

Feltételezhetjük továbbá, hogy ez a lét fejlődő ugyan, de fejlődésének céljáról semmit sem tudhat, mert az esetleges tudat csak leírhat, de nem magyarázhat. Ilyen szellemben magyaráz (és ebben következtelen) a logikai pozitívizmus, amely azt állítja, hogy a tudomány feladata, hogy kijelentő tényleírásokat, de nem értékelő kijelentéseket hivatott megfogalmazni.

Azt is feltételezhetjük még, hogy a lét fejlődő, és célja is van. Ez a lét viszont — ahogy mondtuk — nem az ember léte. Az ember tudatának csak megengedi, hogy a fejlődés céljának szükségszerű voltát felismerje és így létezessen. Legfejlettebb formában ezt a nézetet Hegel fejtette ki, de ilyen a vallás és az újkor gondolkodóinak, például Spinozának, valamint a francia felvilágosítóknak a materializmusa is. (Ezeket a felfogásokat Marx a Feuerbachról írt téziseiben tömören bírálta.)

Az ember szabad egzisztenciájának, létének zálogát a felismert szükségszerűségben látó nézetek a marxista elméletbe is befészkelődtek és annak deformációját idézték elő. Sokan ugyanis azt állítják, hogy a természetnek objektív törvényei vannak, melyeket dialektikus módon fel kell ismerni. Ez a felismerés megmutatja, hogy a történelemnek pontosan meghatározott, a konkrét emberi tevékenységtől független szükségszerűsége elkerülhetetlen. A marxizmust a »dialektikus és történelmi materializmus« felismert tudatformájának, egyedül helyes és változtathatatlan dogmarendszerének tekintik. Azt mondják — Marx egész elméletéből egyoldalúan és ezért félremagyarázóan azt a tételt ragadva ki —, hogy nem a tudat határozza meg az életet (a létet), hanem fordítva, a lét határozza meg a tudatot. Ebben a tételben semmi rossz nincs. A baj ott kezdődik, hogy a létet végső soron embertől függetlennek tekintik. Ez az objektív lét megengedi (de nem magyarázza meg, hogyan engedi meg), hogy több lehetőség között válasszunk. Ezért van az embernek »szabad« akarata. Am ha tévedünk, ha az örök igazságot nem találjuk el (és csak a tudományos leírással találhatjuk el), akkor megbűnhődünk. Megengedett például, hogy a háromszög területét a tudat az a^2 kifejezéssel jelölje meg;

a · m

meg azt is, hogy például az ————— kifejezéssel fejezze ki. Ha azonban az

2

első változatot alkalmazzuk, úgy megbüntet bennünket. Nemcsak »harmad- és negyedíziglen« bűnhődünk, mint a biblia szerint, hanem mindörökké.

Ennek a gondolatmenetnek egyik »szépséghibája« akkor mutatkozik meg, amikor az emberi tudás egyik ismeretszerző modellt egy olyan másik ismeretszerző modellel helyettesít, amely ellentmond az elsőnek, de mégis annál eredményesebben használható. Például az euklidészi geometria rendszerének a nem euklidészi geometriák homlokegyenest ellentmondanak. Ugyanígy ellentmond a newtoni fizikának a relativitás elmélete. Mégis, az utóbbi átfogóbb, igazabb, többet magyaráz, eredményesebben alkalmazható. Ilyen esetekben a vázolt elmélet modellje nem tudja megmagyarázni, hogy miért maradt el az új lehetőségért kilátásba helyezett büntetés. Fel kell tételezni, hogy a lét szerkezete ősidőktől fogva »lépcsőzetes«, azaz egyik modellel kifejezett szerkezetű is, meg a másik modellel kifejezett szerkezetű is. Egyik modell használhatóságának szűkebb, a másik modell használhatóságának tágabb tere van. De azt sehogyan sem tudják megmagyarázni, hogy miért éppen most és nem előbb, vagy utóbb »fedezte fel«, »tükrözte vissza« tudatunk ezt az örök szerkezetet. Ha azt mondjuk, hogy ez a tudat történelmi fejlődésének eredménye, akkor ismét oda jutunk, hogy a történelmi fejlődés emberen kívüli, s fokozatos önmegmutatkozásának mentét mi, emberek nem befolyásolhatjuk.

A gondolat másik »szépséghibája« az, hogy mai egzisztenciánk tapasztalati tényei például azt mutatják, hogy két, egymástól eltérő társadalmi szerkezetrendszer, a szocialista és a tőkés rendszer egymás mellett létezik. A »tudományos leírás« semmit sem mond arról, hogy ezek közül, melyiknek kell megmaradnia. A leírás csak azt mondja, hogy ez és ez van. A kell szó értékelő jelentésének (ez a jó és ez kell, ez a rossz és ez nem kell) indoklása tudományosnak nevezett leíró eszközökkel nem kivitelezhető. Úgy rémlik tehát, hogy a kell szó indoklása tetszőleges. Ha igen, akkor hogyan maradhat meg a felismert szükségszerűség tétele? Akkor a »kell« felismert szükségszerűségét hitkérdéssé tettük!

Másrészt pedig, ha létünk zálogát a vázolt lételfogás szellemében pontosan és következetesen úgy fogalmazzuk meg, hogy a szabadság, tehát önálló létünk záloga a megengedettnek felismert szükségszerűség, akkor képtelenséghez jutunk. Egyrészt azért jutunk képtelenséghez, mert akkor léteznie kellene nem megengedett, tiltott szükségszerűségeknek is. Ezekről nem mi, hanem a rajtunk kívüli döntene. Másrészt — ismét — a felismerés tételezése kizárja az önálló lét fogalmát. Oda jutunk, hogy az »ember gyökere« másban van. Mondhatjuk ugyan, hogy cselekednünk kell, hogy az objektív lét kifejlődését elősegítsük, de mi ennek a létnek csak eszközei, szolgálói vagyunk. Igen ám, de ezt gondolhatja a kapitalista is, meg a szocialista is, meg a fasiszta is stb. Hogy kinek van igaza, abban hinni kell. Ha ennek a hitnek a biztosítékát a jövő »majd«-jába helyezzük,

akkor pragmatisták lettünk, akik azt mondják, hogy az az igaz, ami sikerült. Így ideálok nincsenek. Legalábbis emberi értelemben vett ideálok nincsenek. Ha véletlenül Hitler győzött volna, akkor az lett volna a szükségszerű?

Ha most megpróbáljuk elhagyni az objektív lét befejezett fakticitásának felfogása oldaláról való közelítést, akkor azt a másik végletet is feltételezhetjük, hogy létünk teljesen önálló. Így egyszerűen mi leszünk a valóság, a világ törvényhozói. Így a lét fogalma nem más, mint a mi szubjektív ismeretszerző és akarati erőnk, amely csakis és egyedül önmagával meghatározott. A végkifejtés ekkor ahhoz a szolipszizmusnak nevezett abszurdumhoz vezet, hogy senki sem létezik, csak az én szubjektív tudatom. Minden az én termékem. Ekkor még azt a dolgot sem lehet elfogadhatóan magyarázni, hogy miért látom én is zöldnek azt, amit más is zöldnek lát. Mondhatom ugyan, hogy a másik ember is valójában én vagyok, de ezzel semmire sem megyek. De még ez sem kivitelezhető. A teljesen autonóm lét akkor arra van kényszerülve, hogy objektumokat teremtsen magának, melyekben önmagát felismerheti. Ekkor önmagunk törvényhozó léte megint nem szabad. Egyrészt azért nem szabad, mert arra van kényszerülve, hogy magát az objektumokban szüntesse meg (a szubjektivitást objektivitásban idegenítse el). Másrészt megint csak azt ismerheti fel, amit saját maga létezésének egyetlen lehetőség gyanánt feltételezett. Ha megengedné, hogy más lehetőség is létezzon, akkor nem olyanak ismerné meg magát, amilyen, hanem fennállna annak a lehetősége, hogy másmilyenek ismerje meg magát. De másféle lehetőség nem lehet, mert az másféle lét lenne.

Ez a gondolatmenet az úgynevezett »fenomenális ontológia«, »egzisztenciális ontológia« stb. alapproblémája és bukásának oka is. Maga az »egzisztenciális stb. ontológia« kifejezés is önmagának ellentmondó, mert a jelenséget, a megjelenési formát lényegnek, szubsztanciának tételezi, amely a maga struktúráját vizsgálja. De az, ami megjelenik, csupán valamilyen lényeg megnyilvánulása lehet. A tiszta egzisztencia lehetetlen. Nem véletlen, hogy azon sránkokizik, hogy az isten »halott«, tehát minden értelmetlen, minden megengedett és egyedüli érdemleges probléma a halál, mint ahogy egyedüli »autentikus emberi érzés« a csömör.

Emberi létünk vizsgálatának van egy harmadik lehetősége is. Oda jutotunk, hogy tudatumk (létünk záloga) és az objektív valóság (amelyet elméletileg először legalábbis posztulálni kell, hogy önmagunkról egyáltalán gondolkodhassunk) viszonya nem lehet két egymástól független, befejezett, változatlan fakticitás egymást tükröző, vagy egyik a másikat tükröző, pusztán felismerő-leíró jellegű viszonya.

Fel kell tételezni tehát, (hogy a későbbiekben gyakorlatilag bizonyíthatassuk!), hogy amikor létünk tudatára ébredünk, akkor ez a tudat nemcsak felismeri a tőlünk abszolúte független szükségyszerűséget, hanem meg is teremti és meg is változtatja azt. Méghozzá többféle lehetőség gyanánt s történelmi folyamatban teremti meg. Ez azt jelenti, hogy amikor az ember megismeri létét, akkor meg is változtatja, illetve, hogy csakis megváltoztatva ismerheti meg. Úgy változtatja meg, mint az objektumhoz mért viszony lehetőségeinek egyikét másikkal felcserélhető állapotot. Ebből az következik, hogy létünk záloga a tudatos cselekvés, azaz hogy létünk csak a tudatos lét lehet. Ez a tudatos lét az emberi élet termelésének történelmi-társadalmi folyamata; a praxis.

Az embernek ontológiai szubsztanciális jellege van. Része a természetnek, de egzisztenciája nem azonos ezzel az ontológiai jelleggel. Az ember igazi természete, antropológiai természete, hogy anyagi életének termelése közben, amikor a természet tőle független objektumaihoz viszonyul, magát is cselekvő, alkotótevékenysége objektumává teszi. Ebben a cselekvő folyamatban nem cselekszik autonóm törvényhozó gyanánt. Meghatározzák azok a konkrét természeti és társadalmi körülmények, melyekben él, s melyeket saját maga állandóan alkot, változtat. Ez az elsődleges ontológiai lét határozza meg tudatát, emberi természetét, antropológiai lényegét. Egzisztenciája, létezése ennek a konkrét alkotótevékenységnek saját fejlettségi fokával meghatározott állapota. Persze ezt az antropológiai lényegét, »generikus lényegét«, a cselekvő, alkotó, felismerő és tervező, érté-

kelő emberi lénynek levést egzisztenciálisan különféle módon és fokon fejezi ki. Praxisa ellentmondásos. Egyrészt megnöveli hatalmát az objektum (a maga által vizsgálati tárggyá tett és ezáltal és ezzel megváltoztatott, de tőle ontológiailag független, de antropológiailag nem független természet) felett. Úgy szervezi, úgy alakítja, hogy számára (az emberiség számára) hasznos, kellemes legyen. Ez a létezés, ez a praxis még nem teljesen humánus. Ez a viszony csak az általános értelemben vett ember viszonya. Ilyen ember csak a tudat absztrakciója. Az általános ember a konkrét emberekből létezik. Az ilyen általános — absztrakt ember; társadalom stb. a természetből egyre inkább kivál, azaz maga alá rendeli azt, mert egyre gazdagabb lesz. Egyre több lesz az enniváló, ruha, munkát könnyítő szerszám stb. Am az ilyen bősnövekedés még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az absztrakt-általános ember, a társadalom egyik része saját testének másik részét eszközként kezelje. Lehetséges, hogy a bőséget ne mindenki élvezze egyformán, mert az egyik ember a másik ember keze-lába, eszköze, rabszolgája gyanánt létezik. Nem személyiség, csak individuum. Ez a létezés az emberi lényeg elidegenült létezése. De már ez is eredménynek tekinthető. Tudniillik alkalom nyílt arra, hogy létünk tartalma lehetőségekkel teljesnek, választásképesnek, saját magunktól függőnek mutakozzék meg. Ha az ilyen elidegenedett életmód, egzisztencia egy a reális lehetőségek közül, akkor létünk lényegéből eredően szükségszerűen (a magunk által létrehozott szükségszerűség értelmében) más lehetőségnek is léteznie kell. Ez a »kell« most nem hitkérdés, hanem magának a lét lényegének szerves ismérve. Ez a más lehetőség létünk totalitásából eredően az, hogy a generikus emberi természet ne csak parciálisan, hanem univerzálisan valósuljon meg. Ha létünk (az emberisége) a konkrét emberek esetében nem-létkénti létezés, azaz eszközlét, akkor teljesen önálló, szabad alkotó emberi természet nincs is. Ekkor valamilyen külső kényszer rabjai vagyunk. A másik esetben, akkor, ha létünk (az emberisége) a konkrét emberek esetében is külső kényszer nélküli; létünk egésze, lényeg az egyedi emberek létezési módján át, abban megvalósulva egyenlő önállóság, azaz szabadság.

Természetes dolog, hogy ez a szabadság ekkor is magában rejtje a szükségyszerűséget mint momentumot. Ez a szükségyszerűség a történelmi folyamat konkrét megnyilvánulásának, azaz az eddigi emberi alkotó- és önalkotótevékenységnek eredménye. Olyan szükségyszerűség, amely a praxis fejlettségi fokával meghatározott. Olyan szükségyszerűség, amely mindenki által (tehát minden »felső erő« nélkül) önként vállalt kötelezettség, melyet a többféle történelmi lehetőség közül legmegfelelőbbnek (az adott körülmények között legmegfelelőbbnek) megismertünk. Ez a megismerés — a tudat — ekkor viszont nem passzív tükröződés, nem hit, hanem történelmi önalakításunk, útkeresésünk folyamatából leszűrt tanulság, és ezért egyúttal értékideál, útmutató is.

A szabadságnak ez a »birodalma« azonban csak a szükségyszerűségnek, a mai konkrét elidegenült létezés állapota birodalmának alapjaiból nőhet ki. Ennek záloga pedig a »van« lehetőségeit »kell«-nek felismerő tudatos társadalmi élet akciója. Létünk így lényegében csak tudatos létnek létezhet, olyannak, amely lényegére történelmi önalakításának folyamatában tör.

Amikor a közismert marxi tételt állítjuk, és mondjuk, hogy nem a tudat határozza meg a létet, hanem fordítva, akkor arra gondolunk, hogy, noha a tudat és a lét különböznek, de egyszersmind elválaszthatatlan egységben is vannak. Arra gondolunk, hogy a tudat nem a léttől független, befejezett fakticitás, hanem a tudatos lét reflexiója. Hegel mondta, hogy a valóság a lényeg (Wesen) és az egzisztencia egysége, s a filozófia ennek a reflexiója. Az elidegenült valóság csak elidegenült reflexiót szülhet. Ez a reflexió képtelen a lét megváltoztatására, mint ahogy az öntudat nélküli, a hamis tudatú lét sem képes arra, hogy önmagát megváltoztassa. Marx nagysága abban volt, hogy kimutatta annak szükségességét, hogy a humánusabb, emberibb lét csak az elidegenült létből, annak túlhaladásával születhet meg. Képesnek tartotta az emberi tudatot arra, hogy önmagát vizsgálva felismerje elferdültségének okait, s hogy ezt éppen az elidegenült valóságban ismerje fel. Anyagi erő nélkül ez a tudat azonban csak absztrakt

spekuláció maradhat. Ezért látta éppen a proletariátusban azt az anyagi erőt, amely létezésének legembertelenebb, legelidegenültebb eszközmivoltától hajtva képes arra, hogy a tudattal (a filozófiával) mint szellemi fegyverrel tudatos létezéssé váljék, s megváltoztassa a világot. Ilyen értelemben határozza meg anyagi létünk, társadalmi valóságunk a tudatunkat, de nem befejezett, adott »van« öntudatképtelen »adott« szubsztancialitása gyanánt. Körülményeink határoznak meg bennünket, de mi a tudatos léttel ezeket a körülményeket belülről tudjuk megváltoztatni.

— 0 —

Új folyóiratunk címe: *Létünk*. Indulásakor az említett marxiz tételt választotta jelmondatának. Hisszük, hogy a *Létünk* létünk alkotó forradalmi praxisában olyan tudatunk lesz, amely csodálkozásra képesen kihámozza jelenségeinkből létünk lényegét. Nemcsak azt, amit a tudomány leírhat, hanem azt is, amit a humánus emberi alkotótevékenység értékeszményként határoz meg. Hisszük, hogy munkálkodása során nevét nem a »van« egysikuságában, sem a »kell« minden eddigi feltételtől elvonatkoztatott utópiájában, hanem a tudatos létben, az adottból fakadó, de azt értékelnéi és megváltoztatni képes létünk tartalmában bizonyítja.

